

MÜSLÜMANLARIN ARAS BOYLARININ FETHİNDE ÖNEMLİ BİR KARARGÂH ARUC

Ali İPEK (*)

Ercan CENGİZ (**)

Öz

İslâm dininin çeşitli coğrafyalardaki insanlara tebliği ve İslam hâkimiyetinin yayılması yönünde başlatılan fetih hareketlerinin önemli bir kısmı Hulefâ-yı Râşidîn döneminde gerçekleştirilmiştir. Hulefâ-yı Râşidîn döneminde gerçekleştirilen fetih hareketlerinin önemli bir kısmı Doğu Cephesi'nde yürütülmüştür. Doğu Cephesi'deki fetihlerin bir bölümü, dönemin coğrafî adıyla Ermeniyeye'de gerçekleştirildi. Bu coğrafyanın İslâm hâkimiyetine alınışında, Habib b. Mesleme'nin başında bulunduğu Şam'dan gönderilen İslâm ordusu öne çıkmıştır.

Erzurum'un (Kalikala) fethinden sonra başlayan Ermeniyeye fetihleri Gürcistan'da Tiflis'in fethine kadar sürdü. İslâm ordusu bu fetihler sırasında, bazı önemli merkezleri karargâh olarak kullanmıştır. Karargâh olarak kullanılan merkezlerden biri de Alagöz Dağı eteğinde müstahkem bir konuma sahip olan Aruc Kalesi idi. Vanand ve Şirak bölgelerinin fetihleri de bu kaleden gönderilen İslâm birlikleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aruc Kalesi, Aras, Kafkasya, Habib b. Mesleme, Alagöz Dağı

Aruc, an Important Headquarter at The Conquest of Aras Clans by Muslims

Abstract

The activities of the invitation to Islam to the people living in various regions and important part of the activities of conquest which started to spread the domination of Islam happened during the period of Rashidun Caliphs. An important part of

* Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
ali_ipek025@mynet.com

** Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
ercancengiz1976@gmail.com

the activities of conquest during the period of Rashidun Caliphs were carried out in Eastern Front. A part of the conquest in Eastern Front were carried of in Ermeniye, which is the geographical name of the region. When this region was taken under the control of Islamic domination, army of Islam which were sent from Damascus in the command of Habib b. Mesleme, became prominent in the conquest of this region.

The conquests of Ermeniye, which started with the conquest of Erzurum (Kakilaka). continued until the conquest of Tblisi. During these conquests, army of Islam used some important centers as headquarters. Castle of Aruc, which was built at the skirt of the mountain Alagöz, was one of these headquarters. The conquests of Vanand and Şirak regions were carried out with the Islamic troops, which were sent from this castle.

Key Words: The Castle of Aruc, Aras, The Caucasus, Habib b. Mesleme, The Mountain of Alagoz

Giriş

Semavî dinlerin ortak özelliği tebliğ esasına dayanmalarıdır. 610 yılında Hz. Muhammed'e (a.s.) gönderilmeye başlanan son tevhid inancı, İslâm dini için de aynı esas emrediliyordu.¹ Hz. Peygamber de, 23 yıllık Mekke ve Medine dönemlerini kapsayan risalet görevi sırasında bu esas üzerine tebliğ görevini sürdürmüştür.² İslâmiyet, bu zaman içinde Arap Yarımadası'nda yayılmış, yabancı devlet hükümdarlarına yazılan İslâm'a çağrı mektuplarıyla da dünyaya açılışın adımı atılmış oluyordu.³

Hz. Peygamber'in irtihalini müteakip başlayan Hulefâ-yı Râşidîn döneminde Arap Yarımadasının dışına açılışın fiilî adımları atılmaya başlandı. Doğu, Batı ve Kuzey cephelerinde sürdürülen ve İslâm dininin birer tebliğ hareketi olan fetihlerle Irak, İran, Elcezîre, Suriye ve Mısır İslam Hilafet Devleti'nin hâkimiyetine alındı.⁴

1 Bk. El-Mâide, 67, 99.

2 Mekke ve Medine dönemleriyle ilgili bkz. İbn İshak, Muhammed, *Siyer*, Yay. Haz. M. Hamidullah, trc. Sezai Özel, Akabe yay., İstanbul 1988, s. 191; Şükrî Faysal, *Hareketi'l-Fethi'l-İslâmî fi'l-Karni'l-Evvel*, Mısır 1952, s. 10; İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sakâ vd., t.y.y., III-IV, 480.

3 Mektup metinleriyle ilgili bkz. et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1407/1987, III, 237 vd.; Muhammed Hamidullah, *Mecmuatu'l Vesâk es-Siyasiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 103,107,135-154.

4 Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Halife b. Hayyât, el-Uşfurî *Târîh*, nşnr. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1414/1992, s. 84-108; Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. el-Vazîh *Târîhu'l-*

Hulefâ-yı Râşidîn dönemi İslâmî fetihlerinin bir bölümü de, Doğu Anadolu'nun da içinde bulunduğu, o dönem de Arap kaynaklarının coğrafi adlandırması olan Ermeniye de ve bunu müteakip Kafkasya'da sürdürüldü.⁵ İslâm ordularının bu coğrafyaya ilk akınları Hz. Ömer döneminde (13-23/7634-644) gerçekleştirildi. Bölgenin fethinde daha sonra önemli rol üstlenecek Habib b. Mesleme de bir takviye birliğinin başında bölgeye gönderilmiştir.⁶ Ancak bu akınlar fetih amacından çok keşif ağırlıklı birer askeri harekât olmaları nedeniyle, Müslümanlar bu ilk akınlarda bölgede kalıcı hâkimiyet sağlayamadı.

Ermeniye'de asıl kalıcı fetih hareketleri Hz. Osman döneminde (24-35/644-656) başlatıldı. Savaşlardaki becerisiyle tanınan Habib b. Mesleme, Halife Hz. Osman tarafından, Ermeniye'nin fethiyle görevlendirildi (25-26/645-646).⁷ Ermeniye fetihlerine Erzurum'la (Kalikala/Theodosiopolis) başlayan Habib b. Mesleme, Bagrevand, Taron, Vaspurakan, Ararat, Şirak, Vanand gibi büyük bir kısmını Doğu Anadolu'daki dönemin idarî bölgelerinin oluşturduğu yerleri İslâm hâkimiyetine alarak, ilerleyişini Gürcistan'ın merkezi Tiflis'e kadar sürdürdü.⁸

Habib b. Mesleme'nin, başında bulunduğu İslâm ordusu bölgede fetihlerini sürdürürken, bazı yerlerde karargâh kurduğu görülüyor.⁹ Bu karargâhlar genelde kervan yolları üzerinde veya askerî stratejik önem taşıyan yerlerde kurulmuştur. Alagöz Dağı eteğinde bulunan ve Aras boylarının fethinde önemli bir rol oynayan Aruc yerleşim alanı da bu karargâhlardan biridir.

Ya'kubî, Necef 1358hş. II, 139 vd.; Taberî, IV, 247 vd.; Belâzurî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-Buldân*, nşr. A. Enis et-Tabba'-Ö. Enis et-Tabba', Beyrut 1987, s. 155 vd.; el-Ezdî, Ebû İsmail Muhammed b. Adullah, *Fütûhu's-Sam*, nşr. W. N. Lees, Kalküta 1854, 251 vd.; M. Rıza, *el-Farûk Ömer b. Hattâb*, Beyrut 1410/1990, s. 95. Wellhausen, Julius, *İslâmın Enski Tarihine Giriş*, trc. Fikret İşıltan, İstanbul 1960, s. 61-99.

5 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Fesevî, Fesevî, Ebû Yusuf Ya'kub b. Süfyan, *Kitâbu'l-M'rife ve'l-Târîh*, nşr. E. Ziya el-Ömerî, Bağdâd 1974-1975, III, 296; Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, 219; Halife b. Hayyât, s. 84; Belâzurî, *Fütûh*, 165; Agapys b. Konstantin el-Menbicî (Mahbûb), *el-Müntahab Min Târîhi'l-Menbicî*, nşr. A.D. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Trablus t.y, s. 51.

6 Ya'kubî, II, 157; Astarcıyan, K. L. *Târîhu'l-Ümmeti'l-Ermeniye*, Musul, 1951, s. 162.

7 Halife b. Hayyât, s. 118; Ya'kubî, II, 168.

8 Bu yerlerin fetihleriyle ilgili bkz. Sebéos, *Histoire D'Heraclius*, çev. F. Macler, Paris, 1904, s. 145; Belâzurî, *Fütûh*, s.292; Astarcıyan, s. 163-164.

9 Bu karargâhlarla ilgili bkz. A. İpek, "Şam Fetih Ordusunun Ermeniye Karargâhları", *Kafkas Üniversiteler Birliği uluslar arası Ağrı Sosyal Bilimler Kongresi*, Ağrı 2014, s. 766-771.

a) Aruc'un Coğrafi Konumu

Aruc, İlkçağın Etiuni'si, Ermenice adıyla Aragats (Arakadzodın) eyaletinde bulunan çok yönlü önem arz eden bir merkezdi.¹⁰ İsmi kökeni Kars'la Erivan arasında, Arakadzodın'ın kuzey-batısında bulunan Alagöz/Elegez (Erm. Arâkâz)¹¹ Dağı'nın adından kaynaklandığı anlaşılan bu eyalet, Arpaçay'ın doğusu ve Aras'ın aşağı sahilinde yer alıyordu.¹² Arakadzodın Bölgesi'nden kaynaklarda, Ani'nin doğusu veya Ani ile Erivan arasında kalan kısım olarak da bahsedilmektedir.¹³

Aruc'un bulunduğu bölge, Ermeni tarihi kaynaklarında "Aşots, Aşoçkh, Aşock, Aşoçaç, Aşoci" gibi adlarla kaydedilmektedir.¹⁴ Yukarıda belirtildiği üzere, Arakadzodın olarak da bilinen bu eyalet, Şirak Bölgesi sınırları dâhilinde olup¹⁵ ve mahalli beyler yahut prensler tarafından yönetiliyordu.¹⁶

Belâzurî'nin dışındaki İslâm tarihi kaynaklarında Aruc ile ilgili bir bilgi bulunmuyor. İslâm coğrafyacılarının eserlerinde de Aruc ve bu merkezin bulunduğu bölge hakkında bir kayda rastlanmamaktadır. İslâm coğrafyacıları eserlerinde sadece Şirak Bölgesi'nin adına yer vermekte ve Arakadzodın'ı da içine dâhil ettikleri bölgeden Sirac Tayr olarak bahsetmektedirler.¹⁷ Belâzurî ise Aruc hakkında bilgi vermese de, bu merkezin bulunduğu bölgenin adını Ermeni kaynaklarındaki kayıtlara yakın bir şekliyle, "Aşots" olarak kaydetmektedir.¹⁸

10 Hubschmann, H., *Die Altarmenischen Ortsnamen*, Strazburg 1904, s. 364; İskender, Fayiz Necîb el-Müslimîn ve'l-Bızzantiyyûn ve'l-Ermen fî Zav'i Kitâbâtî'l-Müerrih el-Ermeni el-Muasır "Sebéos", San'â 1414/1993, s.66; Grousset, René, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras yay. İstanbul 2005, s.22, 53, 292.

11 Antuvan Hanci, *Muhtasar Tevârîhu'l-Ermen*, Orşilim 1868, s. 20.

12 İskender, Sebéos, s. 66; Grousset, 22; Kırzioğlu, M. Fahrettin, Selçuklulardan Önce "Armenya" ya/Yukarı Eller'e Hâkim olanlar (m.ö. IV bin-m.s. 1064), *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu-Tebliğler ve Panel Konuşmaları, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir, 1983,s. 149.

13 Grousset, s. 29, 53.

14 Etienne Aghogh'ig (Asogik) De Daron, *Histoire Universelle*, çev. E. Dulaurier, Paris 1883, s. 29; Thomas Ardzruni, *Histoire Des Ardzruni*, çev. M. Brosset, Petersburg 1874, s. 73; Saint Martin, *Mémoires Historiques Et Géographiques L'Arménie*, Paris 1819, s. 79, 99; Hubschmann, s. 364-365; Grousset, s. 22, 29.

15 Manandian, H. A. *The Trade And Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, ed. N. G. Garsoian, Lisbon 1965, s. 92, 96 Grousset, s. 29. Kırzioğlu, Aşoş yahut Aşoç'un Arpaçayı boylarında Akbaba bölgesi olduğunu söylüyor. *Bkz. Kars Tarihi*, s. 215.

16 Muiyldermans, J. *La Domination Arabe En Arménie*, Paris 1927, s. 111; Grousset, s. 29, 179, 185, 202.

17 İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed, *Kitâbu'l-Fütûh*, Beyrut, 1986, II, 346; Belâzurî, *Fütûh*, s. 282; İstahîrî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, nşr. M. Cabir, Kahire 1961. s. 111; Yakut, Şihabuddin, Ebû Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1955, III, 203.

18 Fütûh, s. 281.

Yaz-kış üzerinde karı eksik olmayan, Aşots'un güneyinde, Apahunik'in¹⁹ ise doğusunda bulunan ve yüksekliği 4095 metreyi bulan Alagöz (Arakods/Aragats) Dağı, bölgenin en önemli dağı ve Sürmeli Çukuru'nun yaylağı konumundadır.²⁰

Aşots Eyaleti'nin önemli bir merkezi olan Aruc, kervan yolu ve askerî yol üzerinde bulunuşu ve konup-göçmeye elverişli oluşu nedeniyle, hemen her dönemde canlılığını korumuş ve dönemin egemen güçleri tarafından hâkim olunması gerekli bir yer olarak görülmüştür. Doğunun zenginliklerinden vazgeçmek istemeyen Romalılar, Ermeniye'nin merkezine varmak için, genelde Köprükoy-Bagavan (Üçkilise) ve Aruc güzergâhını kullanmışlardı.²¹

Aruc, ticaret kervanlarında güzergâhı üzerinde bulunmaktaydı. Çin, Orta Asya ve İran'dan, Sürmeli Çukuru'nun güneyinde bulunan Ardaşat'a (Artaksata)²² gelen ticaret kervanları, yine Bagavan'a varmak için Aruc üzerinden geçiyorlardı.²³ Bu şehir ayrıca Alagöz Dağı eteklerinde sahip olduğu verimli otlaklar sebebiyle, burada konaklayan ticaret kervanları ve karargâhını burada kurmuş olan ordu birliklerine ait atların yayılmaları açısından da ayrı bir öneme sahipti.²⁴ Bölgenin bu konumundan dolayıdır ki, İslâmî dönem öncesi Bizans, İran ve Ermeni mücadelelerinde önemli bir konuma sahne olmuştur.²⁵

b) Aruc'un İslâmî Fetihlerdeki Yeri

Stratejik bir konuma ve verimli otlaklara sahip olan Aşots Eyaleti, Ermeniye'de fetih hareketlerinde bulunan ve daha sonraki dönemlerde bölgeye gelen İslâm ordularının da dikkatini çekmiştir. Nitekim fetihlerde bulunmak üzere bölgeye gelen Habib b. Mesleme komutasındaki İslâm ordusu, karargâhını Aruc'ta kurmuştu.²⁶ Diğer bir ifadeyle, Aruc'ta karargâh kuran ilk İslâm ordusu, Habib b. Mesleme'nin başında bulunduğu Şam ordusuydu.

19 Apahunik, Merkezi Malazgirt olan ve adını burada yaşayarak Ahlat, Erciş, Bargiri (Muradiye) gibi yerlerde hüküm süren aileden alan bölgenin adı, bkz. Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, çev. H.D. Andreasyan, TTK, Ankara. 1987, s. 38n 135; Sâbir, *Ermîniyye*, s. 12; Grousset, s. 48.

20 Antuvan Hancı, *Tevârîhu'l-Ermen*, s. 20; Hubschmann, s. 364; Grousset, s. 22; Kırzioğlu, M. Fahrettin, "Dede-Korkut Oğuznâmeleri Coğrafyası ve Düşünceler", *I. Milli Türkoloji Kongresi (6-7 Şubat 1978) Tebliğler*, İstanbul 1980 (ayrı basım), s. 278.

21 Manandian, *The Trade*, s. 96.

22 Aras ovasının girişinde, nehrin bir dirseğinin oluşturduğu bir çeşit yarımada yükselen Ardaşat'ın, Ermeni krallığının banisi sayılan Ardaşes tarafından inşa ettirildiği belirtiliyor, bkz. Grousset, s. 80. Kırzioğlu (Dede-korkut, s. 295), Artaksata/Ardaşat'ı "Sürmelü" olarak gösteriyor.

23 Manandian, *The Trade*, s. 91, 96.

24 Grousset, s. 22.

25 Saint Martin, *Memoires*, s. 57.

26 Grousset, s. 292; İskender, *Sebéos*, s. 66; Sâbir Muhammed Deyâb Hüseyin, *Ermîniyye mine'l-Fethi'l-İslâmî İle'l- Müstehilli'l-Karni'l-Hamîs el-Hicrî*, Mısır. 1978), s. 39.

Belâzurî'nin kaydına göre, ordu komutanı Habib b. Mesleme, Dvin'in fethinden sonra (26/646), ilk önce Erivan yakınlarındaki Garni'ye geldi ve buradan da Aşoş'a (Erm. Aşots) geçti.²⁷ Konuyla ilgili Ermeni kaynaklarında, Arakodzodin'e gelen Arap komutanı Habib b. Mesleme'nin, buranın merkezi Aruc'a yerleşerek, karargâhını burada kurduğu bilgisine yer verilmektedir.²⁸ Aruc'ta kaldığı zaman içinde, İslâm hâkimiyetini ve otoritesini bölgede tesis etmeye çalışan Habib b. Mesleme'nin, bu sırada feodal rekabetten kaynaklı sıkıntı içinde bulunan toprak sahibi Ermeni beylerinin başvurularıyla, Ermeni beyleri arasında yaşanan anlaşmazlıklara hakemlik etmiş olduğunu da Ermeni kaynaklarından öğrenilmektedir.²⁹ Habib b. Mesleme'nin bu uygulamadaki amacının, İslâm ordusunun Aruc'ta kalarak, fetih sonrası bölgede mahalli anlaşmazlıkları gidererek, huzur ve asayışı temin etmek, bölge halkının desteğini sağlamak ve bu suretle İslâm hâkimiyetini bölgede kalıcı kılmak olduğu anlaşılmaktadır.

Aruc'un, fethi, Şirak ve Vanand (merkezi Kars) bölgelerinin İslâm hâkimiyetine girmesi açısından da tarihî bir önem taşımaktadır. Çünkü bazı kaynaklarda verilen bilgilere göre, Aşoş'a gelen Habib b. Mesleme, ordusuyla Şirak (Sirac Tayr) ve Bagrevand (merkezi Eleşkirt) bölgelerinin fethine yöneldi.³⁰ Bunun üzerine, İslâm ordusuna karşı mukavemet edemeyeceğini anlayan bölge patriği, Habib b. Mesleme'nin huzuruna çıkarak, barış yapılması teklifinde bulundu.³¹ İbnü'l-Esîr'in eserinin de içinde yer aldığı diğer kaynaklar, Aruc'ta bulunan Habib b. Mesleme'nin, Şirak bölgesine bir askerî birlik sevk ederek Şirak'ı İslâm hâkimiyetine aldığını kaydetmektedir.³²

Bu durumda Şirak, Bagravand ve buralara bağlı yerler, karargâhını Aruc'ta kurmuş olan Habib b. Mesleme ordusu tarafından, barış yoluyla İslâm hâkimiyetine alınmış oluyordu (26/646). Bu sırada Şirak ve Vanand bölgeleri Kamsarakan ailesinin idaresinde bulunuyordu.³³ Şirak'ın fethiyle Aras Vadisi'ndeki yerleşim merkezleri, Arpaçay Havzası ve Kars Çayı boyları İslâm hâkimiyetine alınmış oluyordu.³⁴

27 Fütûh, s. 281.

28 Grousset, s. 292.

29 İskender, *Sebéos*, 66; Sâbir, *Ermîniyye*, s. 39; Grousset, s. 292.

30 İbn A'sem, I, 345; Belâzurî, *Fütûh*, s. 181; Handmîr, Gıyaseddin b. Hüsameddin el-Hüseynî, *Tarihü Habîbu's-Siyer fî Ahbari Efradi'l-Beşer*, Tahran 1333 hş, I, 500.

31 Belâzurî, *Fütûh*, s. 182.

32 İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi'r-Târîh*, nşr. C. J. Tornberg., Beyrut: 1982, III, 85; Handmîr, I, 500; Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi I*, İstanbul. 1953, s. 215.

33 Pasdermaciyan, s. 177; Manandian, *The Trade*, s. 144.

34 Ali İpek, "Şam'dan Kars'a Fetih Ordusu", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, Kars 2015, s. 49.

Habib b. Mesleme'nin bölge halklarına bir de aman-nâme yazdığı, kaynaklara yansıyan bilgiler arasında görülmektedir. Buna göre bu bölgelerde yaşayan insanlar yıllık vergilerini ödeyecek, Müslümanlara bağlılıkta sadakat gösterecek, iâşe ve konaklama imkânı sağlayacak, düşmana karşı savaşlarda İslâm ordusunun yanında yer alacaklardı.³⁵ Handmîr, Şirak'a (Metâmîr) bağlı merkezlerde yaşayan insanların yıllık olarak sekiz milyon dirhem vergi ödediklerini kaydetmektedir.³⁶

Fetih öncesi, Şirak ve Vanand bölgelerinin de dâhil oldukları Ermeniy'e'nin içinde bulunduğu karışıklık, Habib b. Mesleme'nin komuta ettiği İslâm ordusunun işini kolaylaştırmıştı. Bu sırada Ermeni nakhararlar³⁷ arasındaki anlaşmazlıklar kanlı savaşlara dönüşmüş, bölgede siyasî istikrar bozulmuş, idare hanedan aileler arasında el değiştirir olmuştu.³⁸ Böyle bir ortamda sürdürülen fetih hareketleri, zamanlama açısından yerinde verilmiş bir karardı.³⁹

Ne var ki Ermeniy'e'de sürdürülen fetih hareketleri, Bizanslıları fazlasıyla rahatsız etmişti. Şirak ve Vanand bölgelerinin Müslümanların eline geçmesi ise, âdeta bardağı taşıran son damla olmuştu. Bu sebeple Bizanslılar, Müslümanların bölgede daha da fazla yayılmasını engellemek için bu bazı planları uygulamaya girişmişlerdi.⁴⁰

Bu dönem Bizans tahtında II. Konstans (641-668) bulunmaktaydı. III. Nerses Şhinog ise, aynı dönem Ermeniy'e Katolikosluğu görevini yürütmekteydi.⁴¹ İmparator, Ermeniy'e'deki İslâmî fetihleri endişe ile karşılıyor, bilhassa Theodoros Rştuni'nin Müslümanların yanında yer almasını hazmedemiyordu. Katolikos Nerses ise, imparatoru Ermeniy'e üzerine askerî sevkியatta bulunmaya ve bir sefer düzenlemeye teşvik ediyordu.⁴²

Bu durumu değerlendiren II. Konstans, ilk etapta Maurianus komutasındaki bir Bizans ordusunu Ermeniy'e'ye sevk etti. Ermeniy'e kışının sert soğuk günleri başlamak üzereydi. Bölgeye gelerek Ermenilerle de ittifak kuran Maurianus, Müslümanların böyle kışlara alışık olmadıklarını değerlendirerek, Aruc'ta bulunan İs-

35 Belâzurî, *Fütûh*, s. 282; Halife b. Hayât, s. 118; İbnü'l-Esîr, III, 85; İpek, Şam'dan Kars'a, s. 48.

36 Habîbü's-Siyer, I, 500.

37 Antik ve Ortaçağ Ermeniyesinde asil ailelere verilen ve nesilden nesile aktarılan en yüksek unvan. Sirapie Der Nersessian *The Armenians*, Thames and Hudson, Norwich 1972, s. 35.

38 Antuvan Hancı, *Tevârîhu'l-Ermen*, s. 156; Pasdermaciyan, s. 177.

39 Pasdermaciyan, s. 177.

40 Antuvan Hancı, *Tevârîhu'l-Ermen*, s. 165.

41 Gévond, *Histoire Des Guerres Et Des Conquetes Des Arabes En Armenie*, çev. Garabed V. Chahnazarian, Paris 1856, s. 13; Grousset, s. 291.

42 Muiyldermans, *La Domination*, s. 88; Nansen, Fridtjof, *Armenia And The Near East*, London 1927, s. 261; Grousset, s. 290.

lâm ordusuna ani bir baskın düzenledi (647). Bizans kuvvetlerinin bu saldırısı karşısında zor durumda kalan Habib b. Mesleme, Aras'ı geçerek, Bagrevand'taki Zarehavan'a çekilmiştir.⁴³ Böylece Şirak ve Vanand bölgelerinin de içinde bulunduğu yerler, kısa süreliğine de olsa Bizans hâkimiyetine geçmiş oluyordu.⁴⁴ Ancak bu durum fazla uzun sürmemiş, baharın gelmesiyle Nahçıvan'ı muhasara altına alan Maurianus, İslâm orduları karşısında kötü bir yenilgiye uğramış, ardından daha önce Müslümanların yanında yer almış olan Ermeni kuvvetleri komutanı Theodoros Rştuni, İslâm ordularının da yardımıyla Ermeniy'e'deki Bizans varlığına son vermişti.⁴⁵

Bundan sonra ilerleyen zamanlarda bölge hâkimiyetinde böyle kısa süreli fasıllar yaşansa da, Müslümanların Aruc merkezli hilâfet idaresine kattıkları Şirak ve Vanand'ın İslâmî dönemleri X. asrın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir.

Aruc Müslümanların idaresi altında da cazibesini koruyarak, canlılığını devam ettirmiştir. 771 yılında ortaya çıkan Ermeni isyanlarını bastırmakla görevli İslâm ordusu, verdiği mücadelede başarısız olunca, Aruc'a çekilerek savunmaya geçmiştir.⁴⁶

Gürcü Bagratunilerinden Büyük Aşot, kardeşler arası mücadelede üstünlüğü elde ederek (875'e doğru) bir süre için Aruc'un da içinde bulunduğu Aşots eyaletini hâkimiyetine altına almıştır.⁴⁷

Aruc, Şirak Bagratunilerinin İslâm ordularına karşı verdikleri bağımsızlık mücadelelerine de önemli rol oynamıştır. Bunun en bariz örneği ise, bir dönem Azerbaycan'da hüküm sürmüş olan Sâcoğulları Hanedanı ile yaşanan mücadeledir. I. Sımbat Bagratuni'nin Dvin'i ilhak ederek (894), burada Müslüman kanı dökmesi üzerine harekete geçen Sâcoğlu Emir Muhammed, birliklerini Alagöz Dağı eteğinde toplayan I. Simbat ile karşılaşmış ve Emir Muhammed yenilmesi üzerine de anlaşma yaparak Azerbaycan'a geri çekilmiştir.⁴⁸ Aruc'un askeri önemini gösteren diğer bir olay ise Sâcoğullarından Emir Yusuf'un (902-929), I. Sımbat üzerine yürüdüğü zaman (902), I. Simbat'ın savaşmak için ordusuyla yine Aruc'ta savaş düzeni almasıdır. Meydana gelen savaşta I. Simbat bu kez Sâcoğullarına yenilerek hayatını kaybetmiştir.⁴⁹

43 Laurent, J. *L'Arménie Entre Byzance Et L'Islam*, Paris 1919, s. 93, Astarciyan, s. 164; Grousset, s. 292.

44 Aynı yerler.

45 Jean Catholikos VI, *Histoire D'Arménie*, Fransızca. Çev. M.J. Saint-Martin, Paris 1841, s. 74; Astarciyan, s. 164; Pasdermaciyan, s. 153.

46 Grousset, s. 311-12.

47 Aynı eser, s. 371.

48 Pasdermaciyan, s.184; Grousset, Grousset, s. 402-403; Bunyatov, Azerbaycan, s. 200, Nersessian, s. 34; Ercan Cengiz, *XI. ve XV. Yüzyıllar Arasında Kars*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, s. 21.

Sonuç

Arakadzodin bölgesinde yer alan önemli bir merkez olan Aruc'un önemi, savunmaya elverişli olması ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunması sebebiyle daha da artmıştır. Bu merkez askerî yolların ve ticaret kervanlarının güzergâhında bulunması, Alagöz Dağı eteklerindeki çayırları ve çimenleri ile hayvancılığa çok müsait olmasından dolayı çevrede bulunan siyasi güçlerin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Nitekim bölge Bizans, İran ve Ermeniler arasında geçen bölge hâkimiyeti mücadelesinde sürekli olarak askerî hareketliliğin yaşandığı bir alan olmuştur.

Sahip olduğu özellikler sebebiyle Aruc, bölgeye fetih için gelen İslâm ordularının da hedefinde yer aldı. Ermeniye'nin fethiyle görevlendirilen Habib b. Mesleme, Dvin'in fethinden sonra karargâhını Aruc'ta kurması Aruc'un bölgedeki stratejik ağırlığının daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Habib b. Mesleme'in Aruc merkezli sürdürdüğü fetih hareketleriyle Şirak ve Vanand bölgelerini İslâm hâkimiyetine alması Aruc'un İslam tarihindeki önemini daha da arttırmaktadır.

Kaynakça

- Anonim, *Hudûdu'l-Âlem Mine'l-Maşrûki İlä'l-Mağrib*, nşr. Menuçehr Stude, Tahran 1340hş.
Antuvan Hanci, *Muhtasar Tevârihu'l-Ermen*, Orşilim 1868.
Açhogh'ig (Asogik), Etienne De Daron, *Histoire Universelle*, çev. E. Dulaurier, Paris 1883.
Astarciyan, K. L. *Târîhu'l-Ümmeti'l-Ermeniyeye*, Musul 1951.
Becker, C.H. "The Expansion of The Saracans The Est", *The Cambridge Medieval History*, Cambridge 1926, s. 329-364.
Belâzurî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-Buldân*, nşr. A. Enis et-Tabba'-Ö. Enis et-Tabba', Beyrut, 1987.
Cengiz, Ercan, *XI. ve XV. Yüzyıllar Arasında Kars*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
Dasxorenci, Movses *The History of the Caucasian Albanians*, İng. çev. C.L.F. Dowsett, London. 1961.
Der Nersessian, Sirarpi, *The Armenians*, Thames and Hudson, Norwich 1972.
El-Ezdî, Ebû İsmail Muhammed b. Adullah, *Fütûhu's-Şam*, nşr. W. N. Lees, Kalküta 1854.
Gévond *Histoire Des Guerres Et Des Conquetes Des Arabes En Armenie*, Fransızcaya çev. Garabed V. Chahnazarian, Paris 1856.
Grousset, René, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras yay. İstanbul 2005.
Halîfe b. Hayyât el-Uşfurî, *Târîh*, nşnr. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1414/1992.
Handmîr, Gıyaseddin b. Hüsameddin el-Hüseynî, *Târîhu Habîbu's-Siyer fî Ahbari Efradi'l-Beser*, Tahran 1333 hş.
Hubschmann, H., *Die Altarmenischen Ortsnamen*, Strazburg 1904.

49 Grousset, s. 424, Nersessian, s. 35, Cengiz, s. 21.

- İbn A'sem El-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed, *Kitâbu'l-Fütûh*, Beyrut 1986.
- İbnhaval, Ebû'l-Kasım en-Nusaybî, *Kitâbu Sureti'l-Arz*, Beyrut (t.y.).
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîh, c III*, nşr. C. J. Tornberg, Beyrut 1982
- İbnü'l-Fakîh, Ebû BekrAhmed b. Muhammed el-Hemedânî, *Kitâbu'l-Buldân*, nşr. M. J. De Goeje, E. J. Brill 1885.
- İpek, A. "Şam Fetih Ordusunun Ermeniye Karargâhları", *Kafkas Üniversiteler Birliği Uluslar arası Ağrı Sosyal Bilimler Kongresi*, Ağrı 2014, s. 766-771.
- İpek, A. "Şam'dan Kars'a Fetih Ordusu", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, Kars 2015, s. 41-54.
- İskender, Fayiz Necîb *el-Müslimûne'l-Bıznantiyyûne'l-Ermen fi Zav'ıKitâbâtı'l-Müerrih el-Ermeni el-Muasır "Sebéos"*, San'â 1414/1993.
- İskender, Fayiz Necîb, *el-Hayat el-İktisadiyye fi Ermîniyye İbâne'l-Fethi'l-İslâmî*, İskenderiye 1988.
- Jean Catholikos VI, *Histoire D'Arménie*, Fransızca. Çev. M.J. Saint-Martin, Paris 1841.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, Selçuklulardan Önce "Armenya" ya/Yukarı Eller'e Hâkim olanlar (m.ö. IV bin-m.s. 1064), *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu-Tebliğler ve Panel Konuşmaları*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1983, s. 129-197.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, "Dede-Korkut Oğuznâmeleri Coğrafyası ve Düşünceler", *I. Milli Türkoloji Kongresi (6-7 Şubat 1978) Tebliğler*, İstanbul 1980 (ayrı basım), s. 269-317.
- Langlois, Victor Collection, *Des Historiens Anciens Et Modernes De L'Arménie*, Fransızca. Çev. Nubar-Pacha, Paris 1867.
- Laurent, J. *L'Arménie Entre Byzance Et L'Islam*, Paris 1919.
- Macler, F "Armenia", *The Cambridge Medieval History*, Cambridge 1927. s. 153-182.
- Manandian, H.A. "LesInvasionsArabes En Ermenia", *Byzantion*, XVIII (1948), Vaduz 1964, s.163-195.
- Manandian, H. A. *TheTrade And Cities of Armenia in Relationto Ancient World Trade*, ed. N. G. Garsoian, Lisbon 1965.
- Muyuldermans, J. *La Domination Arabe En Arménie*, Paris 1927.
- Nansen, Fridtjof, *Armenia And The Near East*, London 1927.
- Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1991.
- Patriache Jean VI, *CatholicosHistoire D'Arménie*, Fransızca. Çev. M.J. Saint-Martin, Paris 1841.
- Sâbir Muhammed Deyâb Hüseyin, *Ermîniyyemine'l-Fethi'l-İslâmî İle'l- Müstehilli'l-Karni'l-Hamîs el-Hicrî*, Mısır 1978.
- Sebéos, *Histoire D'Heraclius*, çev. F. Macler, Paris 1904.
- Streck "Ermeniye", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB.yay., İstanbul 1993, IV, s.317-326.
- Thomas Ardżruni, *Histoire Des Ardżruni*, çev. M. Brosset, Petersburg 1874.
- Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, çev. H.D. Andreasyan, TTK, Ankara 1987.
- Ya'kubî, Ahmed b. EbîYa'kub b. El-Vazîh, *Târîhu'l-Ya'kubî*, Necef. 1358hş.
- Yakut El-Hamevî, Şihabuddîn Ebû Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1955.
- Yınanç, M. Halil "Erzurum", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB. yay, İstanbul, 1993.